

Det jag vill säga till andra människor som är papperslösa är: Bli inte hopplösa och var modiga!
- "Kristin", 14 år

SLUTRAPPORT

"Bli inte hopplösa"

En studie om vardagsstrategier hos barn på flykt i en papperslös situation

Henry Ascher, professor i folkhälsovetenskap, docent och överläkare i barnmedicin
Åsa Wahlström Smith, doktor i socialantropologi och konsult i mänskliga rättigheter

FÖRORD

Forskningsprojektet *Barns val av vardagsstrategier: Hälsa, välbefinnande och utveckling. En studie om papperslösa barn* finansierades av Stiftelsen Allmänna Barnhuset och Folkhälsokommittén i Västra Götalandsregionen. Rapporten bygger på en studie om barns egna vardagsstrategier i en papperslös situation. Under närmare två år följde författarna 19 barn i skolåldern som sökt asyl med sina föräldrar, fått avslag och gått ”under jord” för att förhindra att de skulle bli utvisade till det land de flytt. Syftet med forskningsstudien var att ta reda på hur barn i papperslöshet själva uppfattar sin situation och vad de gör för att hantera den. Ett övergripande mål var att utifrån barnens upplevelser och erfarenheter, finna kunskap som kan bidra till att minska riskerna för negativa effekter på hälsa och utveckling på kort och lång sikt. Avsikten var/är att sedan sprida resultatet på ett sätt som kan leda till att förbättra situationen för dem och för andra grupper av barn som lever i en likartad situation.

Författare

Åsa Wahlström Smith (ÅWS), är doktor i socialantropologi och konsult i mänskliga rättigheter. Hon har under många år bedrivit forskning om flyktingbarn, arbetat som utredare, universitetslektor och inom ideell sektor kring mänskliga rättigheter i Sverige. Hon har även bedrivit forskningsprojekt i Öst- och Sydafrika med gömda och marginaliserade grupper.

Henry Ascher (HA), är professor i folkhälsovetenskap, docent och överläkare i barnmedicin. Han arbetar vid Sahlgrenska akademien vid Göteborgs Universitet, Angereds Närsjukhus och Flyktingbarnteamet i Göteborg. Hans forskning omfattar bl.a. hälsa hos asylsökande barn och papperslösa. Han har publicerat ett 80-tal vetenskapliga artiklar, lärobokskapitel och läroböcker, bland annat *Från apati till aktivitet. Teori och behandling av flyktingbarn med svår psykisk ohälsa* (Studentlitteratur). Han är ordförande för Svenska Barnläkarföreningens Arbetsgrupp för flyktingbarn och är en av grundarna av Rosengrenska-Röda Korsets vårdförmedling för papperslösa.

Tack till

Författarna önskar tacka de barn och föräldrar som deltog i studien, som vågade lita på oss och dela med sig av sina erfarenheter och sin expertis kring att leva i en papperslös situation i Sverige. Vi är mycket tacksamma för forskningsanslag från Stiftelsen Allmänna Barnhuset och Västra Götalandsregionen, dels via Folkhälsokommittén, dels via regionala FOU-medel, som gjorde det möjligt för oss att genomföra studien. Vi vill särskilt tacka Rosengrenska Stiftelsen som gav oss förtroendet och hjälpte oss med förutsättningarna för att kunna göra studien. Tack till Rädda Barnen och Skolverket som använt kunskaper från forskningsstudien till förbättringsarbete kring barnets rätt till skälig levnadsstandard respektive utbildning. Tack också till våra arbetsplatser Angereds Närsjukhus och Enheten för socialmedicin och epidemiologi (EPSO) vid Sahlgrenska Akademien, Göteborgs Universitet samt den nu nedlagda Nordic School of Public Health (NHV). Vi vill också tacka Amerika Vera-Zavala, Gabriella Pichler, ”Leo”, Rasmus Lindgren och Backateatern för teaterpjäsen Rött Kort som gav en inblick i barns verkliga upplevelser av papperslöshet för många hundra teaterbesökare, ett arbete som var en ”biprodukt” av detta forskningsprojekt.

SAMMANFATTNING

Barn som lever som papperslösa hanterar en livssituation som i varje ögonblick präglas av hotet att upptäckas, gripas och skickas tillbaka till en tillvaro som deras föräldrar och de själva uppfattar som livsfarlig. Många av barnen och deras föräldrar är sårbara efter att ha utsatts för traumatiserande händelser i ursprungslandet och under flykten. Trots barnens utsatthet saknas det forskning som beskriver hur barnen påverkas av sin situation. Detta gäller särskilt forskning som ger en insikt i barnens perspektiv och lyssnar till deras egna röster. Denna rapport bygger på ett forskningsprojekt som försökt möta behovet av sådan kunskap och som undersökte följande frågor:

- Vad innebär det för barn i skolåldern att leva i en papperslös situation och hur uppfattar barnet själv sin vardag?
- Vilka strategier utvecklar barn för att hantera sin mer eller mindre ständigt hotfulla tillvaro?
- Vilka är hoten mot barnens hälsa, välbefinnande och utveckling och hur kan de, eller effekterna av dem, minskas?
- Hur kan vuxna runt barnen arbeta för att stärka dem?

Rapporten grundar sig på analys av intervjuer och samtal med 19 barn mellan 6 och 18 år i en papperslös situation och deras föräldrar. Det inkluderar utflykter och hembesök. Dokumentationen/materialet består även av fotografier, kortfilmer och skrivande av barnen. Barnen följdes i upp till 1 ½ år. Studien använde kvalitativ metodik. Ett omfattande arbete gjordes inför studien för att utveckla metoder som var etiskt försvarbara, levde upp till barnkonventionens krav och gav barn och föräldrar en hög grad av inflytande över utformningen av studien och kontroll över vilka uppgifter de ville dela med oss.

Studien visar att barnens tillvaro till stora delar präglades av en extrem utsatthet men att de också hade en förmåga att möta utsattheten med handling. Handlingsstrategierna var dels praktiskt-logiska för att försöka minska effekterna av hot och risker, dels psykosociala för att förminska den psykiska pressen på dem själva och närstående. Barnen levde ofta i påtaglig fattigdom även i relation till jämnåriga i de områden de bodde i och som utmärktes av ekonomisk utsatthet. Många barn saknade basala förnödenheter såsom mat, kläder och husrum. Barnen var medvetna och djupt oroade över det och hade också strategier för att dölja sin och familjens ekonomiska utsatthet gentemot omgivningen.

Utöver den materiella situationen beskrev barnen i studien en livssituation som innebar att de befann sig i ett konstant hot, ständigt, utan avbrott eftersom de flesta barn uppfattade riskerna med att gripas och avvisas till ursprungslandet som en bokstavligen livsfarlig situation. De mötte detta hot med en strategi av *konstant beredskap*. De var alltid uppmärksamma på var de befann sig, hur de rörde sig, vilka de umgicks med och hur de gjorde det. De berättade att de undvek situationer som skulle kunna leda till uppmärksamhet och problem, höll avstånd till andra barn, även de närmaste vännerna, för att inte riskera att avslöja sin och familjens situation. Utöver denna ”vardagsrädsla” har vi kunnat dela upp den grad av hot barnen upplevde i ytterligare två nivåer. *Akuta hot* handlade om situationer som uppstår där barnen måste fatta sekundsnabba

beslut och där ett felaktigt beslut innebar att de satte hela familjens situation på spel. Den tredje nivån av hot som barnen upplevde kan beskrivas som *alarmsituationer* där risken att upptäckas är överhängande och där barnen inte uppfattade det som möjligt att tillämpa några skyddande strategier. Exempel på detta var när barnen var tvungna att uppge identitet, exempelvis på akuten eller när polisen knackade på deras dörr.

En tydlig strategi vi såg hos barnen som ett sätt att möta utsattheten var en strävan att skapa rum av ”normalitet”. I dessa begränsade utrymmen kunde de ingå i sammanhang som mer eller mindre liknade villkoren för andra barn, för en stund nästan glömma sin situation i papperslöshet och hämta lite kraft och styrka. Dessa utrymmen kunde se olika ut. Det kunde handla om fotboll, kulturskolan och hos något barn cyberrymden på internet. Skolan fyllde också en viktig funktion som ett rum av normalitet men skolmiljön och alla dess sociala kontakter innebar samtidigt stora utmaningar för barnen för att de skulle kunna upprätthålla hemligheten kring sin situation som papperslösa.

Ett viktigt fynd i studien var att barnen tog ett stort ansvar för familjen och föräldrarna. Det kan vara en effekt av att de är medvetna om sin egen utsatthet. Vi uppfattar ansvarstagandet som ett utslag av barnens handlingsförmåga. Samtidigt är det tveeggat. Flera barn beskrev att de höll tillbaka sina egna behov för att inte lägga ytterligare börda på föräldrarna eller för att inte göra dem ledsna.

En slutsats från studien är att barn i papperslöshet lever i en extremt utsatt situation, men att de samtidigt är tvingade att förhålla sig till och hantera den situationen, utveckla strategier och försöka minska utsattheten och riskerna. Förhållandet mellan utsatthet och förmågan att hantera utmaningarna varierar, både mellan olika barn och hos ett och samma barn över tid.

För att minska effekterna av utsattheten och stärka handlingsförmågan hos barn som lever i papperslöshet föreslår vi följande åtgärder:

- Stödjande, stärkande och avlastande insatser bör riktas mot barn som lever i papperslöshet, både för att minska deras utsatthet och för att stödja deras strategier och handlingsförmåga. Insatser behövs på barn- och familjenivå, på verksamhets- och myndighetsnivå och på nationell nivå.
- Understöd barnens strävan till utrymmen av normalitet och underlätta barnens möjligheter att delta i sport-, kultur- och fritidsaktiviteter. En viktig del i detta är att hitta administrativa rutiner som inte kräver ett fullständigt personnummer för att barn ska kunna ingå i sådana verksamheter.
- Elevhälsan och andra aktörer bör vara uppmärksamma på tecken till att barn (eller deras föräldrar) behöver mer avancerade hälsoinsatser på specialistnivå, till exempel tecken på traumatisering, utmattning eller annan fysisk och psykisk ohälsa. Kunskapen om barn i papperslöshet, deras behov och metoder för stödjande insatser behöver stärkas i hälso- och sjukvården, socialtjänsten, skolan och fritidssektorn.
- Centrala riktlinjer och lokala rutiner behöver utformas och tillämpas i de verksamheter som möter barn i papperslöshet för att minska riskerna och öka tryggheten för barn och personal.

- För att avlasta barnen deras ansvarstagande för föräldrarna och deras mående är det av stor vikt att även vuxna omfattas av rätten till vård på lika villkor. Den nuvarande lagen ger utrymme för landsting och regioner att fatta sådana beslut, något som också gjorts av flera landsting.
- Polis och myndigheter bör inte ha rätt att eftersöka barn som inte är straffmyndiga och inte begått en kriminell handling. Ett sådant förtydligande, att barn skall vara fredade, bör kunna tillföras i lagstiftningen och skulle betyda mycket för att minska den stress dessa barn lever under.

Bild 1: "Varje gång jag går till Migrationsverket blir jag arg och ledsen" - Katarina 9 år

BAKGRUND

En stor grupp barn har erfarenheter av att leva i Sverige utan tillstånd att vistas här. Ett exakt antal går av naturliga skäl inte att ange. Dessa barn och deras föräldrar finns inte i några register. Antalet papperslösa eller tidigare papperslösa barn uppgår tillsammans med de unga vuxna som tidigare levit i papperslöshet sannolikt till tiotusentals (Ascher 2009).¹

Många av dessa barn har upplevt krig, våld, och skräck i sina ursprungsländer, inte sällan under lång tid av sin barndom. Många har också under flykten upplevt stora svårigheter, kanske livsfara. I Sverige har barnen och deras föräldrar sökt skydd men fått avslag på sina asylansökningar i alla instanser. Föräldrarna håller sig ändå kvar i landet, trots att det innebär stora svårigheter, eftersom de flesta är övertygade om att ett återvändande innebär stor fara, eller till och med livsfara, för dem själva och/eller för deras barn.

En av krigets effekter för de som drabbas är att det leder till en genomgripande osäkerhet kring livets mening, om tillit och ondska och om ”den andre” (Janoff-Bulman 1989). Påtvingad flykt innebär att känslomässiga band till människor, platser och en vardagstillvaro bryts och därigenom en känsla av förlust (Eisenbruch 1988). Fortsatt osäkerhet och otrygghet i den miljö som skulle ge skydd förhindrar läkning av traumatiska skador och riskerar att leda till förlängd svår stress (Fazel 2012). Att kunna ge barnen hopp om en trygg framtid är viktigt för att motverka de hot mot barns hälsa och utveckling som erfarenheterna från krig och flykt utgör (Goldin 2008) och för barn är det framförallt föräldrarna som kan förmedla ett sådant hopp.

Sammantaget innebär det att situationen som flykting är unik på flera sätt (Rousseau 1995). För människor, och särskilt barn, som fått avslag på sin ansökan om skydd och som lever i en papperslös situation innebär det än mer utsatta förhållanden. Situationen i papperslöshet präglas av stor osäkerhet och brist på framtidshopp. Men trots detta, och trots det stora antalet berörda, är forskning om människor i papperslöshet och om deras hälsa och livsvillkor mycket begränsad (Socialstyrelsen 2010). Detta gäller särskilt när det kommer till barn. De få studier som gjorts om barn som lever som papperslösa är viktiga men lider också av påtagliga brister. De omfattar få barn och bygger ofta enbart på uppgifter från föräldrar eller på ett eller två möten med barnen.

Därför har det hittills saknats kunskap om hur barn som lever som papperslösa hanterar en livssituation under hotet att upptäckas, avslöjas, gripas och skickas tillbaka. Även barnens egna röster, ett inifrånperspektiv fattas idag. Hur ser de på sin situation? Vilka strategier utvecklar papperslösa barn själva för att hantera sin utsatta och mer eller mindre ständigt hotfulla vardag? Hur påverkas deras barndom och vad innebär det för ett barn att leva i en papperslös situation?

När vi ställer dessa frågor behöver vi också påminna oss om att den situation barnen befinner sig i, att växa upp i ett liv i hemlighet utan tillstånd att få finnas i den tillvaro man lever i, är en

¹ Med begreppet ”barn på flykt i en papperslös situation” avser vi barn som tidigare sökt asyl, fått slutgiltigt avslag och håller sig undan myndigheter i Sverige. I Socialstyrelsens Social Rapport 2010 definieras denna grupp som ”gömda flyktingar”. Regeringens definition av personer som vistas i landet utan tillstånd omfattar ”personer som håller sig undan verkställighet av ett beslut om avvisning eller utvisning och personer som befinner sig i Sverige utan att ha ansökt om tillstånd för att vistas här” (Socialdepartementet, Prop. 2012/13:109). Studien som denna rapport grundas på innefattar endast de som tidigare sökt asyl och håller sig undan av-/utvisning.

situation som barnen själva inte valt och som de inte har något inflytande över.

Det finns en befogad oro för att effekterna för ett barn under tillväxt och utveckling kan vara långvariga och sannolikt också påverkar livet som vuxen. Om flera tiotusentals människor lever i Sverige med dessa erfarenheter, de flesta efter att till sist ha fått ett permanent uppehållstillstånd, så har det påverkan både på individen och på samhället. Det finns därför goda skäl att arbeta för en ökad kunskap för att om möjligt försöka skydda och stärka hälsa och utveckling hos de barn som lever i landet utan tillstånd.

Mänskliga rättigheter och ett barnrättighetsperspektiv är centrala frågor i forskning med barn i papperslöshet. FN har riktat skarp kritik mot Sverige när det gäller papperslösas mänskliga rättigheter. FN:s barnrättskommitté, FN:s rapportör om våld mot kvinnor och FN:s rapportör för rätten till högsta uppnåeliga hälsa har vid upprepade tillfällen lyft fram papperslösa som en särskilt utsatt grupp i Sverige, vars rättigheter inte skyddas tillräckligt (UN 2007, 2007a, 2011).

FN:s konvention om barnets rättigheter (FN 1989) bygger på fyra grundpelare, icke-diskriminering (artikel 2), barnets bästa (artikel 3), rätt till liv och utveckling (artikel 6) och barnets rätt att framföra och bli respekterad för sina åsikter (artikel 12). Därutöver berör artikel 22 särskilda rättigheter till skydd för barn på flykt. Artikel 39 ger barn som utsatts för exempelvis krig, våld och övergrepp rätt till rehabilitering och återanpassning. Rätten till sjuk- och hälsovård tas upp i artikel 24 och rätten till skolgång i artikel 28. Vidare stadgas rätt till trygghet och skydd (artikel 26), en acceptabel levnadsstandard (artikel 27) samt rätten till lek och kulturella aktiviteter (artikel 31).

Mänskliga rättigheter omfattar alla människor utan åtskillnad och är särskilt utformade för att skydda sårbara och utsatta grupper. De innefattar därmed även människor som lever papperslösa (UN 2007a; Wright och Ascher 2012; Lundberg och Ascher 2013). Staten är ansvarig för att de människor som befinner sig inom ett lands gränser också omfattas av dem (Statens offentliga utredningar 2010), liksom ansvaret att utreda befolkningens hälsa och tillgång till rättigheter (Ennew 2011).

Projektets övergripande syfte är att öka och fördjupa kunskapen om barn och unga på flykt i en papperslös situation med fokus på barns egna hälsofrämjande strategier. Mer specifikt är målet att få en ökad förståelse för deras situation, hur de själva uppfattar den och vilka metoder barn använder för att hantera en vardag som innebär stora risker för upptäckt och utvisning. Vad innebär det för barn i skolåldern att leva i en papperslös situation? Hur ser de själva på den vardag de lever i? Vilka strategier använder de för att möta de utmaningar och hot de erfar? Hur påverkar valet av strategi barnets hälsa, välbefinnande och utveckling?

Genom ökad kunskap hoppas vi kunna bidra till förbättrade förutsättningar att tillgodose rätten till hälsa och utveckling för barn i en papperslös situation och andra barn som växer upp under utsatta livsvillkor.

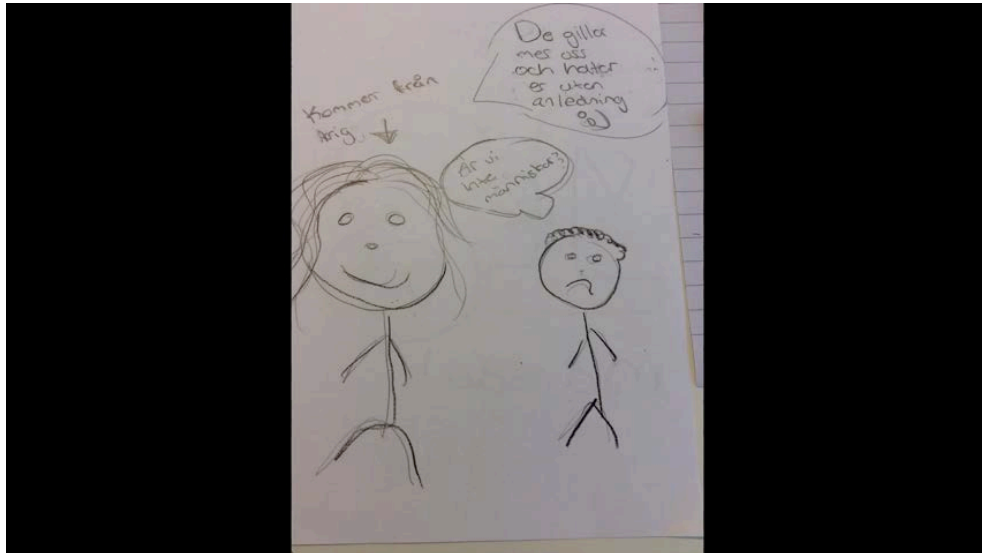

Bild 2: "Är vi inte människor?" - Sofia 14 år.

METOD

Studien genomfördes på landsbygd och tätort mellan 2012 och 2014. Till en början var studien utforskande genom att ställa öppna och allmänna frågor för att sedan inrikta sig mer specifikt på särskilda frågeställningar.

För att komma i kontakt med barn och familjer som lever i papperslöshet gick vi genom Rosengrenska Stiftelsen, ett frivillignätverk av yrkesverksamma inom vården i Göteborg som förmedlar vård för papperslösa. Totalt tillfrågades 25 familjer varav 11 tackade ja till att delta. I studien ingick 19 barn mellan 6 och 18 år från följande länder: Sri Lanka, Kosovo, Bosnien-Hercegovina, Afghanistan, Libanon, Iran och Irak. Urvalet var beroende av de barn och familjer som vi kunde nå och som ville delta, och är inte representativt för gruppen papperslösa människor i Sverige.

Etnografisk forskningsmetod användes, vilket innefattar långvarigt fältarbete, deltagande observation, informella samtal, och intervjuer, enskilt eller i grupp. Olika deltagande forskningstekniker användes utifrån varje barns förutsättningar och önskemål, till exempel barns fotografier av sin vardag, digitala kortfilmer, brev till politiker, kreativt skrivande, kartritning av närområdet, samtal under utflykter. Den långa datainsamlingsperioden var nödvändig för att bygga upp förtroendefulla relationer med barn och deras familjer, vilket i sin tur var en förutsättning för materialets kvalitet och djup (Wahlström 2010a). Merparten av fältarbetet gjordes av ÅWS som beroende på varje barns önskemål och praktiska omständigheter träffade dem mellan tre till åtta gånger (för 10 av barnen) under upp till 1½ års tid. Med tiden bjöd de flesta familjer intervjuaren till sina hem, vilket gjorde det möjligt att genomföra deltagande observation i det dagliga livet och allmänna livsvillkor.

Materialet består av 53 intervjuer, både individuella och i grupp med barn (46 st.) och föräldrar (7 st.). Intervjuerna varade mellan 30 minuter och 1 ½ timma, spelades in om deltagarna gav sitt samtycke (5 intervjuer) och transkriberades. Oftast togs detaljerade anteckningar under intervjun och transkriberade så snabbt som möjligt efteråt. De flesta barn talade mycket god svenska,

medan tolk krävdes i samtal med några föräldrar. Barnen tog 14 fotografier av sådant som gjorde dem glada, ledsna, arga och trygga, och barnens berättelser om fotografierna antecknades och transkriberades. Efter samtycke undersöktes nio av barnen med ett standardiserat psykometrisk frågeformulär (Strength and Difficulties Questionnaire, SDQ, svensk version), för att mäta barns psykosociala styrkor och svårigheter, som ett komplement till vår kvalitativa data.

Studien är godkänd av den regionala etikprövningsnämnden i Göteborg (Dnr 886/12). Under studiens gång hade vi återkommande samtal med deltagarna om etiska frågor i studien (Hugman, Pittaway och Bartholomei 2011; Stevenson et al 2015). Vi strävade särskilt efter att beakta maktaspekter såsom barns underordnade position i förhållande till oss som vuxna och forskare med en starkare maktposition liksom deras utsatthet som papperslösa (Punch 2002; Thomas och O'Kane 1998). Barnen styrde när, var och hur ofta vi träffades, vilka metoder de ville använda liksom vilken information de ville dela med oss. Inför studiens start rekryterade vi en referensgrupp med fem familjer som medverkade i utformningen av studiens mål, metoder och etiska överväganden. Efter studiens avslutning diskuterades resultat och slutsatser i referensgruppen.

Den kvalitativa analysen gjordes med tematiska kodningsanalys (Ayres 2008) tillsammans med dr Annika Jakobsson, folkhälsovetare vid Sahlgrenska Akademin, Göteborgs Universitet.

RESULTAT

Vid de första mötena med barnen i studien var det lätt att uppfatta dem som vilka barn som helst. Alla barnen visade utåt upp en bild av att de var som de flesta andra barn. Det fanns två skäl till det. Å ena sidan levde de till en del som andra barn. De gick i skolan och en del tränade fotboll, deltog i kulturskolan eller liknande. Å andra sidan var det också ett resultat av en mycket medveten strategi där barnen aktivt strävade efter att dölja sin situation som papperslösa och ”utvisningsbara” genom att försöka gömma sig som ett barn i mängden. Efterhand blev det tydligt att de inte alls levde något vanligt liv. Istället växte bilden fram av en tillvaro som till stora delar var extrem och innebar stor utsatthet och ett påtagligt utanförskap.

Denna dualism genomsyrade hela studien att barnen levde i en extremt utsatt situation men att de samtidigt var tvingade att förhålla sig till den situationen och hade en förmåga till handlingskraft att utveckla strategier för att försöka minska utsattheten och riskerna så gott de förmådde. Förhållandet mellan utsatthet och handlingsförmåga varierade, både mellan olika barn och hos ett och samma barn över tid.

Vi kommer först att beskriva utsattheten och de olika nivåerna av hot som barnen levde med. Därefter kommer vi att beskriva handlingsförmågan och olika strategier barnen utvecklat för att hantera sin utsatta situation så gott de förmådde.

Utsatthet

Barnen i studien berättade om olika typer av utsatthet. Det ena var den ekonomiska utsattheten, fattigdomen, som präglade deras vardag. Det andra gällde konstanta hot om att avslöjas och skickas tillbaka till ursprungslandet. Hoten om att avslöjas fanns närvarande i alla vardagssituationer, även inom vård och skola trots att barn i papperslöshet har laglig rätt till vård och skolgång. Ett avslöjande skulle inte bara innebära ett hastigt och påtvingat uppbrott från skola, lärare, vänner, viktiga personer och hela tillvaron i Sverige. Det innebär också att man tvingas tillbaka till en tillvaro familjen flytt ifrån, som barnen kanske bara har vaga minnen från, eller inga alls. Många av barnen är också mycket rädda för vad som kommer att hända med dem eller föräldrarna vid ett återvändande. En del barn har egna traumatiska minnen från ursprungslandet, minnen som plågar dem i återkommande mardrömmar eller i återupplevanden. Andra barn påverkas av föräldrarnas skräck för ett återvändande.

De barn som deltog i forskningsstudien upplevde hoten på olika sätt beroende på individuella omständigheter såsom ålder, psykosocial utveckling och personlighet, men också beroende på sociala omständigheter såsom i vilket bostadsområde de levde i i Sverige. Vi fann att barnens upplevelse av rädsla och hot kan delas in i tre nivåer: kontinuerlig rädsla, akuta hot och alarmsituationer.

Ekonomisk utsatthet

Alla barn i studien levde under en uttalad ekonomisk och materiell knapphet. Detta var något som påtagligt påverkade deras tillvaro. Barnen upplevde fattigdomen som sorglig och skamfull, men den innebar också en risk för att deras papperslösa status skulle upptäckas. Trots att den överväldigande delen av barnen i studien levde i socioekonomiskt utsatta områden så upplevde de att deras materiella villkor var påtagligt sämre än skolkamraternas. Detta fick sociala följder.

Barnen skämdes över att bjuda hem vänner eftersom det ofta var så torftigt i bostaden. Alla var trångbodda, det saknades möbler, husgeråd och leksaker. En annan effekt var att många barn inte kunde delta i aktiviteter på fritiden tillsammans med sina vänner eftersom de inte hade råd till det. Några av barnen berättade om hur det var att leva i fattigdom:

Att inte kunna köpa saker (...) Jag går till kompisars kalas ibland, men jag kan inte ta med dyra presenter. Och vi har inte råd att ha kalas själva. Vi vill inte visa kompisarna hur vi lever, att vi inte har några saker och så. - Douglas 9 år.

Pappa frågar alla vi vet om mat, kläder och kredit i butiker. Alla är trötta på honom och vet att han inte kommer att kunna betala tillbaka. Det är pinsamt. Vi skäms. Pappa skäms. (...) Några av mina vänner har varit hemma hos mig, men jag skäms över hur det ser ut. Vi brukar gå till dom i stället, men jag kan inte göra det hela tiden. De ger mig saker, men jag vill inte låta dom göra det hela tiden. Jag kommer med ursäkter för varför vi inte kan gå hem till mej. - Mehmed, 15 år

Jonny, 13 år, bodde med sin familj på sex personer i en etta. Familjen hade fått en försämrad ekonomi. Jonny var, liksom många av barnen i studien, väl medvetna om familjens ekonomiska situation.

Förr, köpte vi grejer på (loppis), men inte nu. Nu behöver vi pengarna för att köpa mat. Vi väntar på att familjen som äger vår lägenhet kommer och hälsar på och bor här. Då fyller de kylan med mat.

Föräldrar, och i vissa fall barn, sökte sig till osäkra arbeten på den svarta arbetsmarknaden vilket innebär långa dagar och inte sällan farliga arbeten till en låg och osäker lön. Tillgång till sociala nätverk var en förutsättning för att kunna överleva utanför välfärdssamhället. Genom dessa kunde familjerna i bästa fall få tag på kläder, mat och ibland husrum. Men det tog ofta lång tid för familjerna att bygga upp nätverk, och de levde periodvis utan förnödenheter. Många familjer bodde i tillfälliga, kortvariga och dyrbara boenden för att ha tak över huvudet. Douglas och hans familj flyttade 38 gånger under 1 ½ års tid.

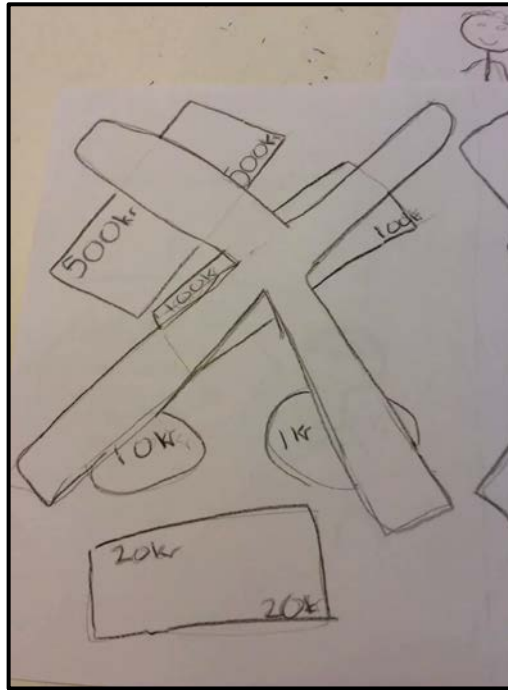

Bild 3: "Att leva utan pengar är det svåraste man kan tänka sig" -Marianne 13 år

Bild 4: "Mitt rum är en klädgarderob som jag delar med min bror" - Mehmed 15 år

Hot

Kontinuerligt hot- "...som kläder man har på sig hela tiden..."

Barnen i studien beskrev en ständigt närvarande underliggande känsla av hot som fick dem att alltid, i varje ögonblick, vara på sin vakt. Ett barn beskrev det "... som kläder man har på sig hela tiden...". Ett annat att "det är svårt att skaka av sig papperslösheten" ens efter att man fått uppehållstillstånd. Denna rädsla fanns närvarande ständigt, varje dag i barnens liv. Många av barnen hade levt med denna stress som papperslösa i många år - under hela, eller större delen av sin barndom.

Sedan 2013 har barn som lever utan tillstånd rätt till skolgång men inte skolplikt (Utbildningsdepartementet, Prop. 2012/13:58). Barnen i studien gick alla i skolan. Det ledde till att de hade många sociala kontakter. Det innebar stora fördelar men det ökade också riskerna att bli avslöjad. Skolgången var därför inte okomplicerad. Oftast visste bara få vuxna i skolan om deras situation som papperslösa medan barnen, med enstaka undantag för en enda vän, höll det hemligt för skolkamraterna. Detta var på många sätt viktigt för dem (se nedan) och föräldrarna. Samtidigt innebar det att föräldrar och barn var tvungna att ta ställning till ett antal säkerhetsaspekter. Skulle barnen finnas med på klasslistan? Skulle de vara med på klassfotot? Om ja, vilka risker kan det leda till? Om nej, hur ska barnet förklara det för sina klasskamrater? Det var också tydligt att kamraternas frågor krävde mer sofistikerade och komplexa svar ju äldre barnen blev.

Barnens sociala relationer i skolan innebar också andra utmaningar. De tvingades att balansera mellan att delta i skolkamraternas aktiviteter för att inte utmärka sig eller dra onödig uppmärksamhet till sig, och att samtidigt hålla distans för att undvika att hamna i en situation där deras status som papperslösa riskerade att avslöjas. Mer om barnens strategier för att möta situationen av kontinuerligt hot beskrivs i avsnitt Konstant beredskap – sekundsnabba beslut – total maktlöshet.

Även utemiljön beskrev barnen som ett hot. Olika barn uppfattade olika miljöer olika farliga. En del kände sig otrygga i områden de uppfattade som mer välbärgade och "svenska" eftersom de kände att de var avvikande och drog uppmärksamhet till sig. Andra var otrygga i vissa förorter där de uppfattade att det fanns många poliser. Katarina, 9 år, beskrev att hon dagligen oroade sig att hennes föräldrar inte skulle komma och hämta henne när skolan var slut för dagen för att de hade blivit tagna av polisen.

Hemmiljön uppfattades också olika av barnen. Några kände sig trygga i bostaden. Andra, särskilt de barn som levde under osäkrare boendevillkor eller tvingades flytta ofta, upplevde också hemmet som otryggt.

Akuta hot

Utöver det ständigt närvarande, kontinuerliga hotet så förekom också situationer av akuta hot. Dessa hot ställde barnen inför situationer där de måste fatta sekundsnabba beslut. Ett felaktigt beslut innebar att de satte hela familjens situation på spel. Eftersom de flesta barn uppfattade riskerna med att gripas och avvisas till ursprungslandet som en bokstavligen livsfarlig situation var dessa akuta situationer mycket stressande och ångestskapande för barnen.

Barnen beskrev skräcken av att se poliser på gatan eller biljettkontrollanter i kollektivtrafiken även om de hade sina biljetter i ordning. De upplevde en stor oro och allvarlig risk att polisen skulle fråga om deras ID-kort och personnummer och därigenom upptäcka barnens papperslösa status. Sådana situationer återkom med jämna mellanrum för de flesta barnen. De var också rädda för andra, mer vardagliga situationer då deras personnummer skulle efterfrågas.

Sexåriga Clara såg att det fanns en polis på skolgården då hon kom ut från klassrummet och skulle gå hem för dagen. Hon tänkte att han kanske skulle följa efter henne för att se var hon och familjen bodde.

Robert berättade att när han var 5 år så kom det plötsligen en uniformerad polis till hans dagis.

Hannah, 17 år, berättade om en situation då en klasskamrat, som var dotter till en polis, frågade om hon fick komma hem till henne.

Barnen beskrev dessa situationer som mycket skrämmande. Mer om hur de reagerade på dessa situationer beskrivs i avsnittet Konstant beredskap – sekundsabba beslut – total maktlöshet.

Alarmsituationer

Barn och föräldrar i studien beskrev situationer de hamnat i där de var övertygade om att de skulle gripas med alla de följder de fruktade. I dessa situationer såg de inte någon som helst möjlighet att hantera situationen eller undvika det som skulle ske. De var helt maktlösa utan någon möjlighet till strategier eller förhållningssätt. De kunde i sådana situationer på sin höjd hoppas att det trots allt skulle gå bra. Dessa situationer var förknippade med panik, stark ångest och intensiv skräck, reaktioner som kunde sitta i dagar efter händelsen.

Douglas, 9 år, slog i huvudet i kanten på bassängen i simhallen och började blöda kraftigt. Han fick åka ambulans till sjukhusets akutmottagning för att sys. Han berättar att han inte var rädd för blodet eller smärtan. Men han var livrädd för att man skulle fråga efter hans personnummer, upptäcka att han var papperslös och ringa polisen.

Eva, mamma till barn i studien beskrev en situation i samband med en liten fest i familjen.

Plötsligen hände något där ute på gatan och det var massor av poliser. Vi tänkte: ”de kommer för att hämta oss”. Vi ville inte säga något till barnen men de såg det i våra ansikten. Vi sa till dem, ”det är allright, det handlar inte om oss”, men barnen såg hur rädda vi var. När polisen åkte till sist sa barnen att de hade ont i magen och huvudvärk. Sådana här saker händer ofta i vårt område.

Skräcken i dessa situationer, och i rädslan för att hamna i sådana situationer, förstärks sannolikt hos barn och föräldrar med tidigare traumatiska upplevelser eller kroniska traumasymtom såsom PTSD. Utmärkande för traumatiska situationer är just upplevelsen av ett överhängande hot till livet i kombination med total maktlöshet att kunna handla eller möta hotet. Ytterligare förstärkande faktor är om familjerna är övertygade om att våld, övergrepp, fängslanden och död väntar dem vid en utvisning till länder de flytt.

Handlingsförmåga

Motstrategier

I den begränsade forskning som gjorts kring barn som lever i en papperslös situation har det hävdats att barnen är relativt skyddade genom sin omogenhet och därmed oförmåga att förstå sin utsatta situation (Sigona and Hughes 2012). Sådana studier, liksom den mesta forskningen om barn på flykt, bygger ofta på intervjuer med föräldrar eller med barn i övre tonåren, vid något eller några få tillfällen och med förbestämda intervjufrågor. Få studier samlar material direkt från barn, särskilt i yngre åldrar och utifrån barnets eget perspektiv. Denna studie, som utgår från barnets perspektiv, samt långvarig kontakt med barn i skolåldern, visar att de i högsta grad är medvetna om sin situation liksom att de gör egna riskbedömningar utifrån sin egen specifika situation och utifrån ålder och mognad. För att hantera de ständigt närvarande riskerna och hoten utvecklar de dessutom strategier, både praktiskt-logistiska för att undvika och minska riskerna, och psykosociala för att minska den psykiska pressen för dem själva och närstående.

Barnen i studien hade ett grundläggande förhållningssätt där det var viktigt att smälta in och inte utmärka sig eller dra uppmärksamhet till sig. När det gällde klädsel var det därför viktigt att inte familjens fattigdom blev tydlig. Därutöver hade de också medvetet tillägnat sig ett pro-socialt beteende, såsom hjälpsamhet, följsamhet och återhållsamhet. Barnen beskrev själva hur de försökte vara snälla, artiga, bra kompisar och att undvika situationer och platser som skulle kunna innebära en ökad risk för konflikter, bråk eller annan uppmärksamhet.

Barnens förhållningssätt bekräftades i det psykologiska testinstrumentet SDQ som visade mycket goda poäng på de sociala skalorna. Men samtidigt visade SDQ goda nivåer av psykiska och kroppsliga symtom. Priset barnen betalar för att hantera sin svåra situation var högt. Många barn beskrev besvär som huvudvärk, magont, sömnlöshet, illamående, nedstämdhet och oro, vilket de vid närmare samtal ofta härledde till de risker vi beskrivit ovan. Många bar också på en ilska över sin situation som de aldrig kunde få utlopp för.

Fia, 11 år, tillfrågades i studien om hon ville skriva ett brev till de som bestämmer i Sverige. Hon skrev ett brev till ”premiärminister Reinfeldt och prinsessan Viktoria” som uttryckte hennes starka frustration över situationen att ha behövt leva i en papperslös situation sedan hon var 5 år, i över halva hennes liv.

Till Fredrik Reinfeldt och Victoria.

Hej är en tjej som är 11 år och som går i skolan. Jag undrar varför det är jag som är gömd. Jag har vart i Sverige sedan jag har varit liten sedan jag har varit 5 år och nu är jag 11 år. Varför är det jag? Jag vill vara som alla andra och inte vara rädd för någon. Jag känner mig lite utanför när tillexempel mina klasskamrater kan göra saker som inte jag kan göra. Jag vet inte varför det är jag som får uppleva det här. Jag vill inte det. Jag vill leva som alla andra. Kan det inte bli en regel för alla som är gömda kan leva vanligt och vara fria och inte vara rädda för tillexempel polisen som går runt eller nån annan stans. Jag vill inte uppleva saker som jag inte ska. Jag vill inte gå runt och vara orolig eller rädd. Jag försöker att vara lugn och inte vara upprörd. Jag vill inte leva så här. Jag går i skola och i en musikskola jag vill ha det roligt. Och inte oroligt och stressande.

Snälla kan ni lyssna på mig och försöka göra någonting åt det. Jag vill leva vanligt. Jag vill leva som mina kompisar dom och alla andra jag vill göra saker som jag vill göra. Tack om ni lyssnade på mig, och snälla försök att göra nåt åt det, Premiärminister Fredrik Reinfeldt och prinsessan Victoria.

Fia uppfattades av sin omgivning som en väldigt snäll och stillsam flicka och en exemplarisk kamrat. Hennes föräldrar var mycket förvånade över brevet och styrkan i Fias ilska.

Alis (17 år) berättelse avvek från de övriga. Istället för den känsla av total maktlöshet och skräck inför upptäckt och utvisning som alla andra barn och familjer beskrev i studien, sa Ali att polisen inte kunde utvisa familjen. Han talade om att även om han var i en papperslös situation var han varken bättre eller sämre än någon annan och att han därför inte skulle behöva gå runt och vara rädd. Han beskrev hur han hade åkt fast i kollektivtrafiken för att han glömt sitt kort, men att kontrollanterna låtit honom komma undan med böter på 50 kronor när han visade att han var skolungdom istället för att överlämna honom till polisen för utvisning. Vidare berättade Ali att han en gång blev utsatt för ett rån under knivhot i sitt bostadsområde och att han anmält detta till polisen. Enligt Ali besökte polisen deras hem och hanterade ärendet utan att efterfråga familjemedlemmarnas personnummer och personen som knivhotat honom greps senare. För oss var berättelsen förvånande. En bidragande förklaring kan vara att Ali kom från ett land som Migrationsverket har svårigheter att upprätta avtal om återvändande med och man därför kanske inte kunde utvisa honom. Ali framstod som en stark, tuff och positiv kille och ville prata om saker som stärkte honom – musikskrivande, vänner och skola. Senare i studien berättade han att han ofta grät på kvällarna i tysthet och hur han led av att se familjen lida utan att kunna göra något åt det.

Konstant beredskap – sekundsnabba beslut – total maktlöshet

Barnen i studien beskrev alltså en livssituation som innebar att de befann sig i ett konstant hot, ständigt, utan avbrott. De bemötte detta hot med en strategi av konstant beredskap. De var alltid uppmärksamma på var de befann sig, hur de rörde sig, vilka de umgicks med och hur de gjorde det. Barnen berättade att de undvek situationer som skulle kunna leda till uppmärksamhet och problem. De höll avstånd till andra barn, även de närmaste vännerna, för att inte riskera att avslöja sin och familjens situation av ekonomisk utsatthet och papperslöshet. Samtidigt hade de tillräckligt nära kontakt med sina vänner för att inte distansen de höll skulle riskera att dra onödig uppmärksamhet till deras situation. Enstaka barn hade en vän som visste om att de levde i en papperslös situation.

Ali, 17 år, berättade att han hade en riktigt nära vän som han anförtror sig åt eftersom hans vän anförtror sig till honom om våld i sin egen familj.

Barnen hade ofta förberedda strategier och svar för att hantera frågor som de visste kunde komma upp och som var möjliga att förbereda sig för: varför de inte fanns på klasslistan eller på klassfoton eller varför de inte kunde följa med på kalas, bio eller andra aktiviteter som kostade pengar eller kunde innebära ökade risker. Ju äldre barnen blev, desto mer sofistikerade och komplexa svar behövde de för att kunna ge tillfredsställande förklaringar utan att väcka onödig uppmärksamhet.

Hannah, 17 år beskrev hur hon hanterade sin tillvaro som papperslös

Jag har skapat historien om mig själv och jag lever i den.

Vissa barn beskrev att de och deras familjer var mycket försiktiga då de rörde sig på allmänna platser och tillämpade en rad logistiska strategier för att undvika risker av olika slag. De barn som inte kände sig trygga i hemmiljön hade också strategier för att hantera rädslan.

Douglas, 9 år, menade att man måste vara lugn och tyst hemma så inte grannarna blev misstänksamma eller irriterade och ringde polisen.

Som om vi slåss, till exempel om vi är arga, säger pappa att vi måste vara tysta, grannarna kan höra er och istället för att komma upp, ringa polisen direkt. (Douglas 9 år)

Ibland hamnade barnen i *akuta hotsituationer* som krävde sekundsnabba ställningstaganden och beslut av dem och där en felaktig värdering av situationen kunde få förödande följder. Barnen i studien berättade om sådana situationer som de oftast klarat av att hantera på bästa sätt, dock till priset av stor oro och ångest.

Sexåriga Clara som såg en polis på skolgården som verkade följa efter henne (se avsnitt Akuta hot) fattade beslutet att gå hem till en klasskamrat istället för till sitt eget hem för att inte riskera att avslöja var familjen bodde.

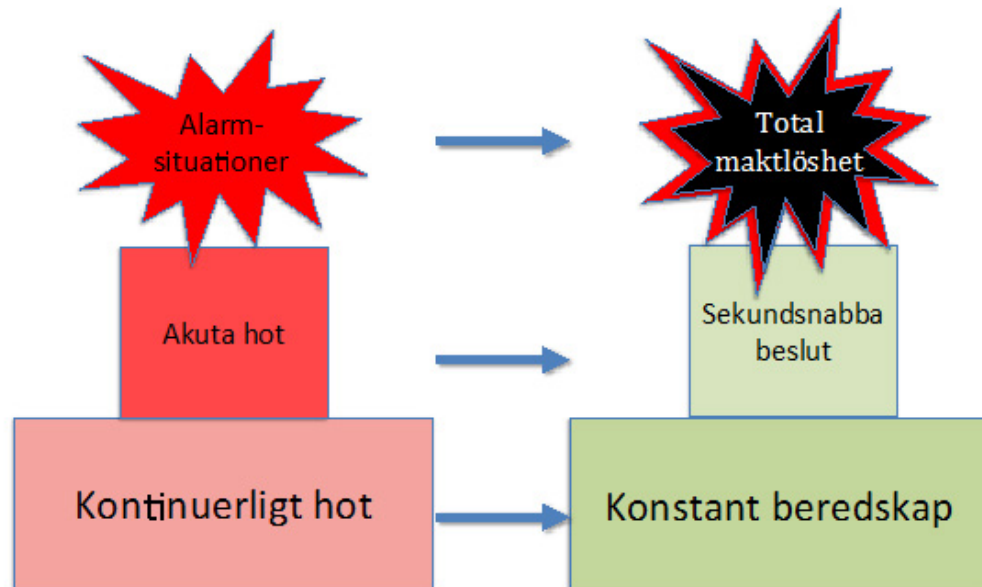
Hannah, 17 år, hade en vän som hon inte kände särskilt väl. Hon var dotter till en polis och insisterade en dag på att hälsa på hos Hannah (se avsnitt Akuta hot). Vännen ställde många nyfikna frågor om Hannah och hennes familj, vilket gjorde Hannah obekvämt. Den person som hjälpt Hannah och hennes familj att få bostad menade att det bästa sättet för Hannah att hantera sin anonymitet var att hålla distans och inte bjuda hem någon. Men Hannah gjorde bedömningen att ”ju mer man gömmer, desto mer nyfikna frågor blir det” och valde till slut att låta vännen hälsa på. Liksom Hannah trott slutade vännen att komma med nyfikna frågor och visade inte mera intresse för att ta reda på mer om Hannah och hennes familj.

Barn och föräldrar beskrev också *alarmsituationer* som de inte kunde hantera, där de upplevde sig helt maktlösa. I sådana situationer upplevde de att risken var överhängande och omedelbar att deras papperslösa situation skulle avslöjas och att de skulle gripas samtidigt som de inte såg någon som helst möjlighet att själva kunna påverka situationen. Dessa situationer var förknippade med stark ångest och kunde påverka dem långt efter själva händelsen.

Johannes 9 år, och hans föräldrar bestämde tillsammans med hans lärare att han skulle vara med på skolfoto. Johannes kände sig bekväm och avslappnad i situationen och glömde av sin försiktighet. När fotografen frågade om Johannes hemadress, sa Johannes den rakt ut. När han insåg vad han gjort blev han överväldigad av oro och ångest, rädd för att han avslöjat familjens papperslösa identitet. Margareta, en av mammorna i studien, beskrev hur en oväntad knackning på dörren ledde till panik.

En kväll kom en vän utan förvarning. Hon knackade på dörren men vi visste inte vem det var. Jag sa till min son att var tyst och vi stängde av alla ljus och ljud direkt. Jag låg ned och skakade. Jag höll min son som började gråta. Jag var så rädd, jag tänkte ”de har kommit till oss nu”. Till sist gick min vän därtifrån och hon ringde mig senare och jag förstod att det var hon som knackat. Jag var helt slut i tre dagar efteråt, jag kunde knappt komma ur sängen.

Ytterligare exempel på alarmsituationer beskrivs i avsnittet Alarmsituationer ovan.

Figur 1. Modell över hot och handlingsutrymme för barn på flykt som lever i papperslöshet.

Ansvarstagande för familjen

Det var påtagligt att barnen i studien var väl insatta i föräldrarnas situation. 17-åriga Ali beskriver detta:

Det är hemskt att se din familj lida så där och inte kunna göra något åt det. Min pappa arbetade så vi skulle kunna överleva, och min bror och jag skulle kunna ha kläder så att vi inte skulle se fattiga ut, men mamma har aldrig köpt något åt sig själv. Under alla dessa år sov hon på en liten madrass. Nu är min dröm att spara pengar och köpa en säng till henne, för det har hon aldrig haft.

Vi fann att barnen använde sin handlingsförmåga genom att ta ett stort ansvar för dem. Johannes, 9 år, såg när föräldrarna mådde extra dåligt och hade strategier för att stötta föräldrarna då:

Johannes: Vi åker till stranden på somrarna. Om jag ser att mamma och pappa är trötta och ledsna så säger jag till dem att lägga sig ner och sola. Sen går jag och badar och när jag kommer tillbaka ligger de och solar och ser mer avslappnade ut. Om det är vinter och dåligt väder och man inte kan gå ut eller göra något, och mamma är ledsen, så

brukar jag be henne att vi bakar tillsammans. Vi brukar baka kladdkaka för det tycker jag om. Om hon inte orkar baka, så säger jag till henne att vi går till affären och tillbaka. Då är hon lite gladare när vi kommer tillbaka.

Intervjuaren: (...) Du själv då, tänker du någonting om dig själv?

Johannes: (tänker) Nej.

Barnen prioriterade föräldrarnas och familjens gemensamma behov. Detta kan vara en effekt av att barnen var medvetna om sin egen utsatthet och sårbarhet och att föräldrarna var en förutsättning för deras skydd och den egna hälsan. Men priset för detta var högt. Barnen höll, precis som Johannes beskriver det ovan, i stor utsträckning tillbaka sina egna behov. Johannes beskrev att om han var förtvivlad så gick han inte till föräldrarna för att få tröst. Han låste in sig på toaletten och grät där med en kudde över ansiktet i tysthet och torkade tårarna innan han gick ut, för att inte belasta föräldrarna mer än nödvändigt. Barnen höll också tillbaka sina egna önskemål. De såg att föräldrarna blev ledsna när de inte kunde ge dem sådant som andra barn i omgivningen hade. Därför undvek de att be föräldrarna om saker eller önska sig något av dem.

Strävan efter normalitet

För människor som inte känner till dessa barns situation försvinner de ofta i mängden av andra barn i skolan och i bostadsområdet. Det kan därför te sig som att barnen lever ett ” normalt ” liv. Men barnen i studien var starkt medvetna om sin begränsade vardag. De drömde om att få leva ett ”vanligt” liv utan att bära och skydda familjens stora hemlighet, utan rädsla och utestängande från de vardagsmiljöer andra barn har tillgång till. De drömde inte i första hand om att bli TV-stjärnor eller fotbollssproffs, utan som Fia 11 år uttryckte det i sitt brev till ”Premiärminister Reinfeldt och prinsessan Viktoria” (Se avsnitt Motstrategier) om att få leva ”som alla andra”.

Även Hannah, 17 år, beskriver sin saknad över att få leva som sina jämnåriga vänner. Hennes stora dröm var att kunna få en studentklänning.

Det är svårt att inte kunna vara öppen som man vill, inte spela fotbollsklubb, inte vara med på skolfoto. Jag måste alltid avböja saker och ting för att vi inte har pengar. Jag vill inte göra mina föräldrar ännu mer ledsna än de redan är. Jag kan inte tänka på mig själv. Den här tiden jag alltid hållit tillbaka kan jag inte ta igen.

Något som var påtagligt bland barnen i studien var en stark strävan efter att finna rum av normalitet, utrymmen där de kunde delta i aktiviteter på samma villkor som andra barn, och kanske uppleva stunder av styrka, lugn och trygghet (Svensson och Eastmond 2013).

Den viktigaste förutsättningen för att ingå i en normal vardagsmiljö var att gå i skolan. Möjligheten för barnen i studien att gå i skolan innebar en vardag med struktur, sociala relationer med barn och vuxna utanför familjen, liksom möjligheten att lära sig saker, få kunskaper, och utvecklas tillsammans med jämnåriga. Men för barnen var tiden i skolan, som så mycket i deras tillvaro, tveeggad, och även fylld av de risker vi beskrivit ovan.

Barnen beskrev även betydelsen av fritidsaktiviteter och vardagsmiljöer utöver skolan, såsom fritidsverksamhet, bibliotek, sport- och kulturaktiviteter. Deras strävan efter att få delta i dessa aktiviteter precis som andra barn stod dock emot en samtidig rädsla för att någon skulle fråga dem om personnummer eller kräva dem på avgifter. För Fia, 11 år, var kulturskolan särskilt betydelsefull och innebar en alldeles särskild gemenskap. Ledarna hade ett uttalat och medvetet arbetssätt där man underströk varje barns lika värde. Fia berättade att skolorkestern och musiken ”gjorde henne glad” och trygg.

Det är roligt att gå dit. Det är roligt att vara där – att vara med mina kompisar och göra nya grejer. Det är den platsen där jag känner mig mest trygg och jag gillar mest att vara på.

Musiken och orkestern blev en av de viktigaste hälsofrämjande faktorerna för både Fia och hennes familj. Den självkänsla som Fia tycktes få från att lära, leka och ha roligt med andra barn, och att ledarna bekräftade hennes egenvärde och familjens självklara plats tillsammans med familjer med tillstånd att leva i Sverige var tydligt av största vikt för Fias uthållighet och styrka.

Men de flesta barn hade inte hittat en lika inkluderande miljö som Fia. Dessutom vågade inte alla föräldrar ta kontakt med fritidsaktiviteter, hade inte råd och hade inte nätverk där de fick reda på sådana möjligheter. För Nadia, 16 år, fanns det ännu en faktor som gjorde att hon uteslöts från fritidsaktiviteter. Hennes föräldrar ansåg det opassande att hon skulle vistas utanför hemmet på egen hand. Hon gick i en introduktionsklass i svenska, men utöver det ville de att hon skulle hålla sig hemma och hjälpa till med hushållet. Nadias föräldrar ansåg att området de bodde i var osäkert eftersom det skett knivhot på gården till deras bostad. Dessutom hade de kommit på henne med att ha kontakt med en pojke i ursprungslandet, vilket blev en skandal för både Nadias och pojken familj. Det var tydligt att Nadias möjligheter att hitta utrymmen av normalitet var mycket begränsat. Ändå lyckades hon skapa sig en paus och utrymme av normalitet utanför hemmet och skolan. I tvårumslägenheten som familjen på fem personer delade fanns en dator med internetuppkoppling. Här satt Nadia 4-5 timmar per dag och samlade bilder på snygga *hijab* (huvudsjalar) i olika stilar och roliga video-klipp som fick henne att skratta. Hon la upp dessa bilder på sin Facebook-sida. Nadia hade också en Facebook-sida som hennes föräldrar inte kände till och där höll hon kontakt med pojken i ursprungslandet. På frågan vad Nadia gjorde för att klara sig så bra som möjligt, svarade hon:

Jag älskar Kung Fu och alla kampsporter. Jag tittar på Youtube och så försöker jag göra som de gör. Då känner jag mig stark. Jag vill bli stark som Bruce Lee.

Nadia hade också drömmar om att göra motstånd mot korruption och politiskt våld i sitt ursprungsland, och hon drömde om en motståndsrörelse utan religiösa förtecken. Hennes plan var att skapa detta tillsammans med pojken hon var kär i. Nadias förhoppningar inför framtiden och hennes förmåga att hitta utrymmen av normalitet var påtaglig trots hennes begränsade vardag.

Bild 5: "Om jag är med svenskar som har pengar och så, känner jag att jag är annorlunda, eftersom jag inte kan köpa nya grejer och så" - Liam 13 år

Bild 6: "Mitt instrument betyder mycket för mig" - Johanna 9 år

AVSLUTANDE DISKUSSION

Ett av studiens viktigaste resultat är att barn som lever i papperslöshet befinner sig i en exklusion som är svår att föreställa sig för de som inte själva befunnit sig i en sådan situation. Många av dem lever med föräldrar som är traumatiserade av krig, förföljelse och flykt och många av barnen är själva traumatiserade. De lever i stor materiell och ekonomisk osäkerhet, utsatthet och fattigdom. De lever med en konstant rädsla över att deras situation som papperslösa ska avslöjas, att de ska gripas och avvisas till ett land som för de flesta är förknippad med livsfara. Denna rädsla tvingar barnen, också de små barnen, att vidta en mängd strategier och förhållningssätt som griper in i varje del av deras liv. I denna situation lever barn i papperslöshet ständigt, dygnet runt, ofta under många år. En stor del av deras barndom tillbringar de i denna utsatthet utan att veta hur länge det ska pågå och med osäkerheten över hur det hela ska sluta.

Samtidigt framträder det i studien en motkraft i barnens handlingsförmåga, där de bland annat visar salutogena strategier för att hantera sin situation och försöka att, så gott det går och så långt det är möjligt, motverka papperslöshetens totala osäkerhet och brist på framtidshopp. De har aktiva strategier för att dölja sin situation som papperslösa och fattiga och för att undvika att hamna i riskabla situationer. De har också strategier för att stötta sina föräldrar och syskon och för att försöka hitta utrymmen av normalitet, där de på något sätt för en stund kan känna att de närmar sig en tillvaro som påminner om den andra barn runt om dem befinner sig i. Barnen i studien, även de yngsta (6 år), hade trots sin utsatthet imponerande handlingsförmågor och kompetenser. Om detta är giltigt för alla barn i papperslöshet är osäkert. Vi har anledning att tro att de barn som mår sämst, och kanske saknade eller hade förlorat sin handlingsförmåga, valde att inte delta i forskningen och att vi därför hade en positiv selektion av de mer handlingskraftiga barnen i studien. Men även hos de barn som deltog och visade en imponerande handlingskraft var det tydligt att dessa strategier var tveeggade. Barnen betalade ett pris för sin kompetens. Även de yngsta barnen tog ett mycket stort ansvar. Strategierna för att möta vardagens hot krävde konstant vaksamhet. Skolan, med dess möjligheter och sociala kontakter, öppnade vägar till de utrymmen av normalitet som barnen strävade efter. Samtidigt innebar det risker som måste hanteras. Bland annat var det nödvändigt för barnen att hålla en lagom distans. Ansvarstagandet för föräldrarna innebar begränsningar i möjligheten att faktiskt kunna vara ett barn på sina egna villkor i familjen. Många av barnen hade kroppsliga stressymptom.

Det är viktigt att inte bortse från någon av dessa sidor i barnens tillvaro, utsatthet och handlingsförmåga (Watters 2008). Om vi bara ser barnens styrkor så kommer vi att bortse från den extrema situation de lever i. Risken är då stor att de inte får det stöd de kan behöva och som FN:s barnkonvention ger dem rätt till: stöd i vardagslivet, rehabilitering, vårdinsatser, psykologiska och psykiatriska behandlingsinsatser. Om vi å andra sidan bortser från barnets egna handlingsförmåga riskerar vi att försvaga barnet genom att ta över och passivisera dem.

Vi behöver alltså kunna hålla två sanningar i huvudet samtidigt. Varje barn lever i stor utsatthet men har också en handlingsförmåga. Relationen däremellan varierar mellan olika barn, men också hos ett och samma barn, under olika perioder beroende på hur barnet mår och vad som händer runt omkring hen och hens familj. Vissa barn tar åtminstone under perioder ett stort ansvar för hela familjen. Andra barn, eller samma barn, kan förlora all styrka och gå in i ett svårt och långvarigt uppgivenhetstillstånd (Ascher och Hjern 2013).

I studier med barn i utsatta situationer är det särskilt viktigt att låta de deltagande barnen att styra över vad de vill berätta för forskarna. Vi har därför strävat efter att ge barnen i denna studie stor frihet att styra såväl antalet träffar samt de yttre förutsättningarna och innehållet. För de flesta barn tog det tid innan de delade med sig av sina tankar och reflexioner. Till viss del berodde det antagligen på att det för barnens del tog tid för dem att känna sig trygga med forskarna och forskningssituationen, och för forskarnas del att känna sig för och gradvis förfinna metoderna för hur samtalet kunde föras utifrån barnets situation. Men främst tror vi att det är ett uttryck för att barnen normalt håller tillbaka sina egna behov, inte vågat eller tillåtit sig själva att känna efter hur de faktiskt upplevde sin situation och att forskningssituationen startade en reflekterande process.

Det finns goda skäl att tro att de förhållningssätt vi ser hos barnen i denna studie inte är specifika för situationen som papperslös. Sannolikt är det mer generella förhållningssätt och strategier dessa barn beskriver och visar. Vår hypotes är därför att slutsatserna i studien i stor utsträckning också är giltiga för andra grupper av barn som lever i situationer av utsatthet och där det är viktigt att hemlighålla omständigheter som om de blir kända sätter barnet och/eller familjen i en riskfull situation. Exempel på sådana situationer är barn som lever med skyddade uppgifter, barn som lever med våld i familjen eller barn till föräldrar med missbruk, psykisk sjukdom eller som sitter i fängelse.

Det finns olika uppfattningar om flyktingpolitik liksom om hur Sverige bör förhålla sig till människor som lever i Sverige utan tillstånd. Men oavsett uppfattning finns det några saker som kan slås fast:

- Det finns ett betydande antal människor i Sverige som saknar tillstånd att vistas i landet.
- Dessa människor omfattas av de internationella mänskliga rättighetslagar som Sverige ratificerat eftersom de befinner sig inom svensk jurisdiktion.
- En stor del av dem är barn och lever i papperslöshet under hela eller stora delar av sin barndom.
- Barnen har inte valt eller haft inflytande över sin situation.
- Situationen som papperslös påverkar barnens hälsa och utveckling och riskerar att ha stor betydelse också för framtida hälsa och välbefinnande.
- Flera tiotusentals av de människor som lever i idag i Sverige med uppehållstillstånd har erfarenheter av att som barn ha levt som papperslösa. Prognosen pekar mot att antalet kommer att öka (Delling H 2016). Det är ett skäl till att stödjande insatser till barn i papperslöshet har stor betydelse för folkhälsan i hela samhället idag och imorgon.

Sammantaget pekar detta mot vikten av stödjande och stärkande insatser riktade mot barn som lever i papperslöshet, både för att minska deras utsatthet och för att stötta deras handlingsförmåga och salutogena strategier. Det handlar till största delen om små, enkla insatser som kan ha stor betydelse för att avlasta och stärka barnen. Forskning om ensamkommande barn har pekat på 'need to experience safety, belonging and success in their life projects' (Eide och

Hjern 2013; Kohli 2008). Många av insatserna har också i forskning visat sig vara betydelsefulla för ensamkommande barn på flykt och barn i familjer på flykt (Angel och Hjern 2004; Ascher m.fl. 2010). Insatserna kan delas upp på barn- och familjenivå, på verksamhets- och myndighetsnivå och på nationell nivå.

Behov av åtgärder Barn- och familjenivå

Stöd i vardagen till barn som lever i papperslöshet bör i första hand rikta in sig på att försöka stärka barnens egna resurser och styrkor. Utöver det är det angeläget att avlasta barnen det stora ansvar även de yngsta av dem bär. En viktig del i det är att understödja barnens strävan efter utrymme för normalitet och minska deras upplevelse av att vara utestängda från möjligheter där de för en stund kan slappna av och i någon mån känna sig som andra barn. Barn i papperslöshet kan också behöva stöd för att öka sina oftast ytterst kringskurna möjligheter att uttrycka sig själva, sina egna behov och att kunna påverka sin egen situation. Fritidsaktiviteter tillsammans med andra barn bidrar också till att minska barnens upplevelse av att inte få delta i vanliga livet.

I praktiken kan det handla om att hjälpa barnen in i fritidsaktiviteter, till exempel fotbollslag, simning eller gym. Fysiska aktiviteter har många positiva effekter och minskar ofta de svåra sömnstörningar som är utmärkande för traumatiserade barn. Det kan också handla om andra aktiviteter såsom kulturskola, dans eller andra skapande aktiviteter. Barnen kan behöva hjälp att hitta sådana aktiviteter men också stöd för att undanröja ekonomiska eller andra hinder. Att som andra barn kunna gå till bibliotek och få ett lånekort var viktigt för flera av barnen i studien.

För att minska press och oro på barnet inför risker att upptäckas kan det vara bra att i samråd med föräldrar och barn diskutera säkerhet och rutiner kring aktiviteterna.

En av de viktigaste hälsofrämjande faktorerna för flyktingbarn är att föräldrarna mår bra (Ascher och Mellander 2010). De få studier som gjorts på vuxna i papperslöshet pekar mot att deras fysiska och psykiska hälsa är mycket dålig (Socialstyrelsen 2010). Vi ser att barnen tar ett mycket stort ansvar för föräldrar och familj. Stöd till föräldrarna är därför viktigt för att avlasta barnen från ett alltför stort och belastande ansvarstagande som negativt påverkar deras egen hälsa och utveckling.

Föräldrastöd kan exempelvis ges genom att underlätta för dem att skapa sociala kontakter och nätverk liksom att hjälpa dem till praktiska aktiviteter eller olika stödnätverk. Tillgång till förskola för små barn är en viktig avlastning, både för barnet och den vuxne och kan bidra till nya sociala kontakter och nätverk.

Det är också viktigt att vara uppmärksam på tecken till att barn (eller deras föräldrar) behöver mer avancerade behandlingsinsatser på specialistnivå, till exempel tecken på traumatisering, utmattning eller annan fysisk och psykisk ohälsa. I sådana fall kan familjerna behöva vägledning för att kunna hitta till och få behandling på rätt nivå.

Verksamhets - och myndighetsnivå

Under senare år har flera viktiga beslut och åtgärder bidragit till att exkluderingen av barn i papperslöshet minskat och möjligheten för barnen att finna utrymmen av normalitet stärkts.

Rätten till skolgång (Utbildningsdepartementet, Prop. 2012/13:58) och rätten till vård (Socialdepartementet, Prop 2012/13:109) är exempel på detta. Samtidigt som möjligheten att gå i skola är väldigt betydelsefull för barnens hälsa och välbefinnande så visar denna studie att det leder till andra risker och påfrestningar. Det är viktigt för vuxna i skolmiljön att vara medveten om det. Det kan vara lätt att ställa enkla frågor till ett barn som vi inte anar lever utan tillstånd och där barnet riskerar att avslöja familjen om det inte snabbt förmår att svara på rätt sätt.

I samtalen med föräldrar och barn i denna studie framkommer exempel på liknande risker och påfrestningar när de söker vård. Det är viktigt att effektivare sprida kunskap om de lagar och regler som finns och att utveckla centrala vägledningar. Ett bra exempel är Skolverkets vägledning om papperslösa barn i skolan (Skolverket 2015) som delvis utformats i samråd med föräldrar som lever i papperslöshet. Därutöver behövs trygga lokala rutiner, till exempel i skolan, för att minska risker och öka säkerheten. Sådana rutiner är viktiga både för barn och föräldrar men också för att personalen ska kunna känna sig trygg i sin yrkesutövning. Vidare behövs det rutiner för varje barn, till exempel om hur föräldrakontakten sköts, om barnet ska stå med på klasslistan och vara med på klassfotot. Sådana rutiner bör utformas individuellt för varje barn i samråd med föräldrarna.

Många verksamheter i Sverige har som rutin att kräva ett fullständigt personnummer för deltagande eller åtkomst. Vissa bibliotek kräver det för att få lånekort, men många har också tagit bort detta krav. Många idrottsförbund kräver det för att få delta i tävlingar och matcher. Resultatet av detta blir en särbehandling av barn utan de fyra sista siffrorna som inte är förenlig med FN:s Konvention om barnets rättigheter (FN 1989).

Nationell nivå

Denna studie pekar på att det finns en utbredd social utsatthet och fattigdom bland barn som lever i papperslöshet i Sverige. Trångboddhet, osäkra boendeförhållanden och bostadslöshet är vanligt liksom torftiga materiella villkor. Brist på mat förekommer. Vi har mött föräldrar som avstått från att söka sjukvård för att slippa ta pengar som annars kunde gå till mat åt barnen. Om vi betraktar det som oacceptabelt att barn i Sverige lever under sådana förhållanden och om Sverige ska leva upp till icke-diskrimineringskravet i FN:s barnkonvention så pekar det mot ett behov av att barnfamiljer i papperslöshet skall kunna söka och beviljas socialt bistånd på lika villkor som andra barnfamiljer. Socialtjänstlagen lämnar enligt mångas tolkning utrymme för det (Socialstyrelsen 2010) och Malmö kommun har fattat beslut om sådana riktlinjer.

Både denna studie och tidigare forskning understryker den stora betydelse föräldrarnas mående har för nyanlända barns hälsa och välbefinnande (Ascher och Mellander 2010). Sedan 2013 har barn som lever i papperslöshet tillgång till hälso-, sjuk- och tandvård på samma villkor som andra barn i Sverige (Socialdepartementet, Prop. 2012/13:58). För vuxna begränsas dock vården till ”vård som inte kan anstå”. Denna inskränkning påverkar också barnens hälsa. Begränsningen har kritiserats av såväl Socialstyrelsen (Socialstyrelsen 2014) som de medicinska professionsorganisationerna (Rätt till vård-initiativet 2014) på grund av ovetenskaplighet, bristande patientsäkerhet och att den står i strid med medicinsk etik och mänskliga rättigheter. I en EU-rapport visas också att inskränkningar i vården för människor i papperslöshet leder till kraftigt ökade kostnader för sjukvården och samhället (FRA 2015). Såväl fynden i studien som dessa rapporter talar därför starkt för att även vuxna bör omfattas av rätten till vård på lika

villkor. Den nuvarande lagen ger utrymme för landsting och regioner att fatta sådana beslut, något också gjorts på flera håll.

I denna forskningsrapport visar vi att skräcken för att avslöjas, gripas och deporteras till ett land man fruktar genomsyrar hela tillvaron för barn som lever i papperslöshet. Det påverkar allt de gör oavsett om de är mycket små eller på gränsen till vuxenvärlden. Många barn tillbringar en stor del av sin barndom under dessa villkor. Effekten vi ser är allvarliga och långsiktiga hot mot barnens hälsa och utveckling. Om Sverige på allvar skall leva upp till barnkonventionens förpliktelser och strävandena att göra barnkonventionen till svensk lag måste lagstiftningen och tillämpningen av lagar och regelverk på ett genomgripande sätt ta hänsyn till situationen för barn som lever i papperslöshet. "Barnets totala vistelsetid, inklusive vistelsetiden som papperslös bör få sådan betydelse att det blir lättare för papperslösa barn att stanna i Sverige. Tiden i skolan bör också få större betydelse. Även barnets tid i skolan bör få större betydelse" (Röda Korset och Stockholms Stadsmission 2015).

Barnens rädsla för att bli jagade står emot en grundläggande rättsprincip i Sverige och andra demokratiska stater: att polis och myndigheter inte har rätt att jaga personer som inte har ansvar för lagöverträdelser för att komma åt en skyldig. Översätter man den rättsprincipen till situationen för barn i papperslöshet innebär det att polis och myndigheter inte bör ha rätt att eftersöka eller jaga barn eftersom de inte har något inflytande över eller ansvar för att de och familjen vistas i Sverige utan tillstånd. Ett sådant förtydligande, att barn skall vara fredade, bör kunna tillföras i lagstiftningen och skulle kunna betyda mycket för att minska den stress dessa barn lever under. Det skulle också öppna möjligheter för att vidga det trånga utrymmet till normalitet för barn i papperslöshet och innebära större möjligheter till en fredad tillvaro och fredade zoner.

Slutord

När detta skrivs i början av 2016 så diskuteras flyktingpolitiken i Sverige och Europa intensivt. Antalet människor på flykt i världen är större än på länge. En relativt begränsad men växande andel av dem söker sig till Europa (UNHCR 2015). Många uttrycker oro över denna utveckling. En del har starka åsikter. Hur kan vi ordna ett bra mottagande? Kan vi ta emot alla som söker sig hit? Ska vi begränsa antalet asylsökande? Kan man effektivisera avvisningarna av människor som fått avslag?

I en sådan stark och emellanåt polariserad debatt är det lätt att de människor som är mest sårbara försvinner. I synnerhet om de är barn. Men det är just där effekterna av de stora och viktiga politiska besluten visar sig. Effekterna av de stora debatterna och de politiska besluten landar i och påverkar påtagligt barn som lever med en hemlighet, ibland påverkade av tidigare upplevelser av krig och övergrepp. Genom att lyssna till deras röster och tankar kan vi utvärdera de insatser som görs. I denna studie har vi försökt göra det. Nu hoppas vi att beslutsfattare och andra medmänniskor också ska lyssna till en grupp barn som har svårt att göra sig hörda och ge dem ett reellt inflytande över framtida diskussioner och beslut.

REFERENSER

Angel B, och Hjern A. (2004) *Att möta flyktingar*. Lund: Studentlitteratur.

Ascher H. (2009) Refugee children living in hiding. What do we know and what don't we know? In: Malmström C, editor. *Children living in hiding today and tomorrow A seminar about health and human rights*. Gothenburg: The Solstickan Foundation and Nordic School of Public Health.

Ascher H, Mellander L. (2010) Asylsökande barns tankar om hälsa. In: Andersson H, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M, editors. *Mellan det förflutna och framtiden: Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborgs universitet, Centrum för Europaforskning, p. 207-42.

Ascher H, Mellander I, Tursunovic M. (2010) Mottagandets policy och praktik — rekommendationer och åtgärdsområden. In: Andersson H, Ascher H, Björnberg U, Eastmond M, editors. *Mellan det förflutna och framtiden Asylsökande barns välfärd, hälsa och välbefinnande*. Göteborg: Göteborgs universitet, Centrum för Europaforskning, p. 277-95.

Ascher H, och Hjern A, redaktörer. (2013) *Från apati till aktivitet. Teori och behandling av flyktingbarn med svår psykisk ohälsa*. Lund: Studentlitteratur.

Hugman, R., Pittaway, E., Bartolomei, L. (2011) 'When 'do no harm' is not enough: The ethics of research with refugees and other vulnerable groups', *Br J Soc Work* 2011;41(7):1271-87.

Eide K, and Hjern A. (2013) 'Unaccompanied refugee children – vulnerability and agency', *Acta Paediatrica*,102:666-8.

Eisenbruch, M. (1988) 'The mental health of refugee children and their cultural development', *The International Journal Migration Review*, 22(2):282-300.

Ennew, J. (2011) 'Has research improved the human rights of children?', ur Invernizzi, A. och Williams, J. (red.) *The Human Rights of Children: From visions to implementation*. Farnham: Ashgate.

Fazel M. (2012) 'Mental health of displaced and refugee children settled in high-income countries: risk and protective factors', *Lancet* 2012; 379:266-82.

FRA. (2015) Cost of exclusion from healthcare. The case of migrants in an irregular situation. Vienna: FRA – European Union Agency for Fundamental Rights 2015. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-cost-healthcare_en.pdf

Goldin S. (2008) Living in the present with the past. Mental health of Bosnian refugee children in Sweden. Akademisk avhandling. Umeå universitet 2008.

Janoff-Bulman R. (1989) 'Assumptive worlds and the stress of traumatic events: applications of the schema construct', *Social Cognition* 1989;7:113-36.

- Kohli R. (2008) 'The Meaning of Safety, Belonging and Success for Unaccompanied Asylum-Seeking Children. Integrating Diversity', in: RHLJTaSS, editor. *The collected papers of the 2007 Interdisciplinary Conference Bristol Dartington Hall*. Family Law, 2008.
- Lundberg, A & Ascher, H. (2013). Papperslösa barns rätt till utbildning i Sverige. I: Hartsmar, N & Liljefors Persson, B (red.). *Medborgerlig bildning. Demokrati och inkludering för ett hållbart samhälle*. Lund: Studentlitteratur. 167-95.
- Punch, S. (2002) 'Research with children: The same or different from research with adults?', *Childhood*, 9 (3): 321-241
- Rätt till vård-initiativet. Uttalande om begreppet "Vård som inte kan anstå" rörande vård till asylsökande och papperslösa. 2014.
<http://www.vardforpapperslosa.se/files/vardforpapperslosa/UndertecknatAnsta140616.pdf>
- Röda Korset och Stockholms Stadsmission (2015) Röster från skuggsamhället – att leva som papperslös i Sverige. Stockholms Stadsmission.
- Skolverket (2015) *Elever som är papperslösa - Rätt till likvärdig utbildning. Stödmaterial*. Stockholm
- Socialstyrelsen. *Papperslösa*. Social rapport 2010: Socialstyrelsen 2010: 267-92.
- Socialstyrelsen. Vård för papperslösa – vård som inte kan anstå, dokumentation och identifiering vid vård till personer som vistas i landet utan tillstånd. Socialstyrelsen 2014. <http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/19381/2014-2-28.pdf>
- Statens offentliga utredningar. Ny struktur för skydd av mänskliga rättigheter. Slutbetänkande av Delegationen för mänskliga rättigheter i Sverige. SOU 2010:70.
- Stevenson, FA, *et al.* (2015) 'Reconsidering 'ethics' and 'quality' in healthcare research: The case for an iterative ethical paradigm', *BMC Medical Ethics* 2015, 16: 21
- Svensson, M, Eastmond, M. (2013) "'Betwixt and between": Hope and the meaning of school for asylum-seeking children in Sweden', *NJMR*, 3(3): 162-170.
- Thomas, N, O'Kane, C. (1998) 'The ethics of participatory research with children', *Children and Society*, Vol 12, p. 336-348.
- UNHCR. Mid-year trends 2015. <http://www.unhcr.org/56701b969.html>
- UN Committee on the rights of the child (2011), Consideration of reports submitted by States parties under article 12(1) of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography Concluding observations: Sweden, 23 January 2012CRC/C/OPSC/SWE/CO/1.

UN Human rights Council (2007), Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Yakin Ertürk Addendum MISSION TO SWEDEN. Mission to Sweden, 6 February 2007, A/HRC/4/34/Add.3.

UN Human rights council (2007a), Report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, Mission to Sweden.

Vetenskapsrådet (2015) Vetenskapsrådet, 'Etik',
www.vr.se/etik.4.3840dc7d108b8d5ad5280004294.html, åtkomst 2015-04-20

Wahlström Smith, Å, Ascher, H. And Jakobsson, A. (kommande) 'Don't get hopeless': Daily strategies among undocumented refugee children in Sweden.

Wahlström Smith, Å and Ascher, H. (kommande) 'Forskning med flyktingbarn i en papperslös situation – på eller tillsammans med? Etiska utmaningar och erfarenheter', kapitel i Sager, M., Öberg, K. och Holgersson, H. (red) *Irreguljär migration i Sverige. Rättigheter, vardagserfarenheter, motstånd och statliga kategoriseringar*. Göteborg: Daidalos.

Wahlström Smith, Å. (2012) "Inflytande på riktigt", Utvärderingsrapport, Rädda Barnen och Folkhälsokommittén VGR, 2012.

Wahlström, Å. (2010b) "Var finns tryggheten?", *Invandrare och Minoriteter*, Nr 3 juni 2010, www.iochm.com/article.asp?articleID=4178, 2010 .

Wahlström, Å. (2010a) 'Friends, Corporate Parents and Pentecostal Churches: Unaccompanied asylum seekers from the Democratic Republic of Congo in London' (PhD thesis). Brunel University, department of Social Anthropology, 2010 <http://bura.brunel.ac.uk/handle/2438/4507>.

Watters C. (2008) *Refugee children: towards the next horizon*. London: Routledge.

Wright, S & Ascher, H. (2012) Undocumented migrants. I: Backman, G (red.). *The right to health*. Theory and practice. Lund: Studentlitteratur. 281-310.

Tidningsartiklar

Delling, H. Ny beräkning: 46 000 som nekas asyl kan försvinna. Svenska Dagbladet 2016-03-06.

Lagar och konventioner

FN, 1989. FN:s Konvention om barnets rättigheter.

Utbildningsdepartementet, Utbildning för barn som vistas i landet utan tillstånd, Prop. 2012/13:58, 20 september 2012, www.regeringen.se/sb/d/108/a/206413

Socialdepartementet, Hälso- och sjukvård till personer som vistas i Sverige utan tillstånd, Prop

Bild 7: "Mamma och pappa gör mig glad. När jag är orolig säger de att vi löser allting."
- Fia 11 år